

УДК 340.12

АВТОРИТЕТНІСТЬ ЯК СУТНІСНА ВЛАСТИВІСТЬ ПРАВА

AUTHORITATIVENESS AS ESSENCE PROPERTY OF LAW

Сайфуліна Ю.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Чернівецького факультету

Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена розкриттю авторитетності права, що характеризується його загальновідомістю і вкоріненістю у свідомості суспільства, загальновизнанням обов'язковості права, що спирається на страх, усвідомлення необхідності, звичку, релігійні почуття, на конформізм, на наслідування, на згоду з правом тощо.

Ключові слова: право, авторитетність права, політико-правовий режим, справедливість, правосвідомість, ефективність права, ідеологічність права, соціальна мета права, стабільність права, нормативно-правовий акт.

Статья посвящена раскрытию авторитетности права, которая характеризуется его общеизвестностью и укорененностью в сознании общества, общем признании обязательности права, которое опирается на страх, осознание необходимости, привычку, религиозные чувства, на конформизм, на подражание, на согласие с правом и т. п.

Ключевые слова: право, авторитетность права, политико-правовой режим, справедливость, правосознание, эффективность права, идеологичность права, социальная цель права, стабильность права, нормативно-правовой акт.

The article is devoted to disclosure of authoritativeness of law which is characterized by its publicity and fixedness in consciousness of society, general acceptance of law obligation which is based on fear, awareness of necessity, habit, religious feelings, on conformism, imitation, on agreement with law etc.

Key words: law, authoritativeness of law, political and legal regime, justice, sense of justice, efficiency of law, ideology of law, social purpose of law, stability of law, normative legal act.

Постановка проблеми. Авторитетність права залежить від його змісту. Право завжди і всюди відповідає інтересам тільки частини суспільства, причому нерідко одна частина суспільства схвалює одні правові інститути і критикує інші, а інші соціальні групи іноді дотримуються протилежних оцінок. Не було, немає і не буде такої країни, кожен житель якої вбачав би у праві і кожній його нормі щось досконале і бездоганне, але нема і такого члена суспільства, який заперечував би всі норми права до єдиної. Досвід історії чітко сформулював у суспільній свідомості думку про право як про антипод свавілля. Якщо право далеко не всі сприймають як «міру свободи», то як «межа свавілля» воно всім близьке і зрозуміле. Тому майже в кожному суспільстві право сприймається як щось ціле, незадоволення однією частиною якого компенсується згодою з іншими його частинами (в різних прошарках суспільства – по-різному).

Аналіз дослідження даної проблеми. Проблема права пов'язана з виникненням і розвитком права, його сутнісних властивостей завжди перебувала в полі зору науковців, про що свідчать, зокрема, праці С. Алексеєва, В. Бабаєва, С. Єгорова, А. Шопенгауера, В. Корельського, В. Перевалова, П. Рабиновича, В. Сіриха, В.

Селіванова, О. Скакуна, С. Сливки, Л. Спіріданова, В. Тація та інших. Проте ряд актуальних, практично значущих проблем у цій сфері потребує подальшого дослідження.

Мета даної статті полягає у дослідженні авторитетності права, що корениться у тісному зв'язку змісту права з інтересами впливових в даному суспільстві соціальних груп, з масовою (буденною) правосвідомістю більшої частини суспільства, з формами суспільної свідомості (релігія, мораль, звичаї), а також здатністю права протистояти свавіллю і проявами грубої сили, створювати в суспільстві стабільність і правопорядок.

Виклад основного матеріалу. Авторитетність права залежить від політико-правового режиму, тобто від ставлення до права осіб, наділених владою. Якщо чиновники і (або) представники правлячої партії керують суспільством за допомогою не лише права, але й невідповідних до нього наказів, велінь, розпоряджень, то підвладні з недовірою ставляться до права загалом або до тієї його частини, яка найбільше схильна до деформації через свавільні накази представників влади. Такий режим (порядок правління) властивий, як зазначається в наукових джерелах, деспотичним, поліцейським, чиновницько-поміщицьким, партійно-бю-

рократичним і аналогічним державам з хитким, неповним правопорядком. В таких державах утворюються ніби два шари, рівні правопорядку: 1) для носіїв влади обов'язковими є норми про їх підлеглість, організацію і розподіл повноважень (норми і принципи партійної, державної, військової дисципліни); крім того, держава визначає для своїх служителів кілька груп норм, дотримання яких є обов'язковим або бажаним (норми, які регулюють статуси еліт; деякі майнові, сімейні, релігійні відносини, процесуальні правила і ритуали правосуддя тощо); 2) набагато ширший прошарок суспільних відносин (між приватними особами, між підданими і представниками влади) регулюється і правом, і свавільними веліннями правлячих осіб, організованих у державу. Ці веління мінливі і непередбачувані; тому навіть законослухняна поведінка підданих не створює міцного і бездоганного правопорядку, заснованого на авторитетному праві. Суспільний лад в таких державах підтримується силою і оперативними діями влади, а не стабільним правом. Саме право в таких державах в цілому є малоавторитетним, а загальною відомістю і визнанням користується переважно кримінальне право, оскільки страх перед покаранням є опорою таких режимів [1, с. 440].

У тих суспільствах і державах, якими керують переважно за допомогою права, ефективність правового регулювання і міцність правопорядку залежать від того, наскільки право засвоєне суспільною свідомістю і визнано нею.

В одних країнах право є більш авторитетним, ніж в інших; по-різному можуть оцінюватися різні норми і галузі права – до одних більше довіри, ніж до інших.

При реалізації права є можливими стійкі прогалини, лакуни, коли одні норми та інститути права здійснюються безперервно, інші – вибірково, від випадку до випадку, причому оформлення і рішення справ за правом підмінюється на рішення згідно моралі, релігійних заповідей, за неправовими звичаями.

Авторитетність права рідко ґрунтується на масовому визнанні його цінності і поваги до нього. Ніхто не любить право в цілому – люди відчувають високу повагу до своїх прав (майже завжди вважаючи їх недостатніми), визнають вимушену необхідність виконання багатьох обов'язків, ставляться до низки заборон як до неприємної перешкоди, але побоюються порушувати їх. Право, яке за своєю соціальною роллю покликане попереджувати і припиняти зло, здатне породжувати не любов, а усвідомлення його обов'язковості і неминучості, побоювання порушити його, розуміння необхідності порівнювати свої дії з правом. Право часто критикують, але при цьому прагнуть не відмінити право взагалі, а лише замінити «погане право» на «хороше право».

Серед основних факторів, які впливають на авторитетність права, можна виділити якості, які повинні бути притаманні праву, і навпаки, яких воно повинно уникати.

Право повинно бути загальновідомим, несуперечливим, можливим для практичного здійснення.

Право не повинно суперечити інтересам настільки великої маси населення, що для підтримання тягря права доведеться використовувати збройну силу, змінюючи політико-правовий режим держави. Право не повинно перебувати в постійному конфлікті з релігійними, моральними та іншими загальновищими цінностями даного суспільства, його традиціями і звичаями. Нарешті, право не повинно бути занадто гро-

міздким, малозрозумілим, неймовірно складним для реалізації.

Навіть в періоди соціальних криз і революцій, коли радикально змінюються і суспільство, і відповідне до нього право, як правило, ліквідується не правова система в цілому, а найбільш одіозні правові норми та інститути застарілого або волонтаристського права (норми про феодалні повинності, про рабство, про інквізиційний процес і тортури, про заборони будь-яких віросповідань, про обов'язковість державної релігії або ідеології, заборону інакомислення, про класову нерівність тощо).

Право як система норм є ідеологічною побудовою і завжди знаходить опору в інших формах суспільної свідомості. Багато правових систем пов'язані з релігією (наприклад, шаріат як система ісламського права) або обґрунтовувались посиленнями на «божественні закони» і релігійні книги. Право знаходило обґрунтування і виправдання в доктринах, в теоретичних побудовах, що вбачали в праві «мінімум моральності», втілення і гарантію прав і свобод людини тощо. Мотиви права і законності часто звучать в сучасній політичній діяльності.

Ідеологічність права полягає в тому, що воно не лише описує (властивими йому поняттями юридичного, обов'язкового, правомірного, забороненого) існуюче, але й регламентує майбутнє, дійсність завтрашнього дня, місяця, року. На відміну від моралі, яка обіцяє абстрактне панування справедливості в невизначеному майбутньому, і релігії, яка сподівається на божу волю, право (обіцянка держави) повинно породжувати результати, конкретні і очевидні для суспільства. Авторитетність права найбільше залежить від його здатності втілюватися в систему суспільних відносин, створюючи правопорядок.

При виданні законів та інших нормативно-правових актів необхідно враховувати, що правове регулювання відносин і вчинків можливе лише там, де об'єктивно існують доказовість і можливість виконання правовідносин засобами юридичного процесу, що реалізація права потребує спеціального апарату, здатного застосовувати правові норми і за необхідності примушувати до їх дотримання.

Поширене судження: «закон – як дишло, куди повернув – туди і вийшло» є проявом не правового нігілізму, а, навпаки, виразом розчарування у правовому змісті деяких законів. Авторитет права підривається і декларативністю низки положень, які містяться в текстах законів, і їх недостатньою визначеністю, і, головне, неможливістю здійснити їх на практиці.

Авторитет права знижується (і/або падає), якщо юридичні факти, що породжують правові наслідки, не визначені, або якщо для їхнього оформлення необхідні зусилля, які за складністю несумірні з правовим результатом, який шукають; збій у правовому регулюванні неминучий, якщо розпливчато або незрозуміло визначений зміст правовідносин і заборон; нарешті, правопорядку завдаються збитки, якщо не встановлені порядок застосування права, а також ефективні і відповідні санкції за правопорушення.

Передбачені санкціями покарання і стягнення не повинні суперечити системі соціальних цінностей, прийнятих у даному суспільстві. Крім того, вони повинні узгоджуватись з покараннями (стягненнями) за інші правопорушення. Якщо, скажімо, пограбування або розбій караються так само або навіть строгіше, ніж убивство, – людське життя прирівнюється до майнової цінності, причому стимулюється вбивство потерпіло-

го, щоб позбутися свідка. В цілому принцип сумірності злочинів і покарань (проступків і стягнень) означає необхідність диференціації і узгодженості покарань і стягнень за різні за ступенем небезпеки і шкідливості правопорушення.

Правовою наукою і практикою розроблена низка принципів положень, що визначають загальний напрям розвитку законодавства про правопорушення і санкції за їх вчинення.

Кожна заборона повинна бути сприйнята суспільною правосвідомістю або, принаймні, не суперечити їй; якщо таке протиріччя існує, а заборона суспільно необхідна, її встановленню повинна передувати широка роз'яснювальна робота або до неї доведеться додати дуже строгі санкції.

Забороняти можна лише діяння, які можуть бути доведені засобами юридичного процесу і припинені за допомогою заходів державного примусу. В іншому випадку заборони будуть безкарно порушуватись, що призведе до падіння авторитету закону і держави.

Заборон не повинно бути занадто багато; в суспільній свідомості існує певний поріг сприйняття правових норм, заборон і санкцій за їх порушення. Надмірна кількість заборон призведе до того, що серед заборон, без яких можна було б обійтись, загубляться дійсно необхідні. Крім того, коли заборон занадто багато, практично неможливо покарати кожне їх порушення, і тому складається уявлення, що їх можна безкарно порушувати.

З тієї ж причини не можна кожну заборону супроводжувати дуже суворою санкцією. Якщо однаково суворо караються різні за ступенем шкоди і небезпеки правопорушення, у злочинця немає стимулу утримуватись від більш небезпечних діянь. До того ж, надмірно суворі покарання можуть викликати співчуття суспільства до покараного, породити значну недовіру до справедливості законодавця, а також значну кількість пом'якшень покарань судами при вирішенні конкретних справ, що негативно відбивається на авторитеті закону. Але і недостатньо суворі санкції є неефективними: якщо за ухилення від сплати податків або за завдання шкоди природі в результаті промислової діяльності встановлені відносно невисокі штрафи – це недостатній стимул для припинення протиправної поведінки.

Авторитетність права залежить від його стабільності. Соціальною метою права є впорядкування, стабілізація суспільних відносин, що створює в суспільстві можливість прогнозування, впевненість у завтрашньому дні. При пануванні таких джерел права, як санкціонований звичай або судовий прецедент, ця впевненість виникає сама по собі, оскільки владі важко змінити сучасний лад юридичних відносин, що утворюють кістяк правопорядку, на щось абсолютно нове, ще вчора непередбачуване. Проте такі зміни цілком можливі в неправових державах (державих з хитким правопорядком) і в державах з правовими системами, що ґрунтуються на законах та інших нормативно-правових актах, які залежать від державної волі законодавця.

Стабільність пов'язана з кваліфікованістю і неквапністю законодавця, який дає суспільній правосвідомості можливість і час для засвоєння основних правових приписів, не вносячи в них частих, поспішних, непередбачуваних змін. Передбачуваність – це одне з основних соціальних очікувань, які покладаються на законодавця суспільством. Влада, яка постійно змінює свої власні закони, скидає на підданих лавину суперечливих указів, рано чи пізно стикається з масовою недовірою в силу її правових приписів. «Даремно закони

писати, якщо їх не дотримуватися або ними грати як в карти, підбираючи масть до масті, чого ніде на світі так немає, як в нас було, а почасти і ще є», – говорилося в одному з численних указів Петра I.

Стабільності права значною мірою сприяють систематизація нормативних актів (особливо кодифікація) або запис правових звичаїв в країнах, де звичай виступав в якості джерела (форми) права. Там, де джерелом права є договір (міжнародне право), існують спеціальні правила укладення і оформлення договорів, що ускладнюють їх поспішну відміну.

Зі стабільністю права пов'язана проблема зворотної сили закону. Зворотна сила закону суперечить сутності права, покликаною регулювати майбутню (а не оцінювати минулу) поведінку людей. Встановлені державою норми являють собою обіцянку в майбутньому вирішувати певні категорії справ тільки визначеним в законі способом; проте держава здатна змінювати ці рішення, надаючи законам зворотної сили.

У процесі ліквідації феодального ладу і розвитку громадянського суспільства розроблена низка правил про недопустимість і, навпаки, обов'язковість зворотної сили закону.

З розвитком громадянського суспільства, заснованого на договорах, взаємних зобов'язаннях, угодах громадян та інших суб'єктів права, було визнано, що в приватноправових відносинах надання зворотної сили закону, який їх регулює, обернулось би на необґрунтовану вигоду для однієї сторони цих відносин за рахунок іншої сторони, яка раптово постраждала від непередбачуваної зміни закону. Тому в приватноправових відносинах не слід поширювати дію нового закону на обставини і факти, які існували до його прийняття. Це правило було закріплене у французькому Цивільному кодексі (Кодексі Наполеона) 1804 р.: «Закон встановлює правила лише на майбутній час; він не має зворотної сили».

Якщо у відносинах між приватними особами або об'єднаннями, які регулюються приватним правом, закон встановлює правила лише на майбутній час, то в публічному праві закон може мати зворотну силу, якщо держава в чомусь покращує правове становище осіб; він обов'язково повинен мати зворотну силу, якщо цим законом пом'якшується покарання (або стягнення) за будь-яке правопорушення або усувається протиправність цього діяння.

У багатьох країнах, у тому числі в нашій, починаючи з XIX ст., не допускається зворотна сила закону, що погіршує правове становище людини або інших суб'єктів права. Так, у Загальній декларації прав людини (1948 р.) і в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.) закріплена неприпустимість зворотної сили кримінального закону, що визначає злочинність будь-якого діяння або обтяжує покарання [2, с. 43-44].

Заборона зворотної сили закону в аналогічних ситуаціях випливає з сутності права: люди, їх об'єднання і організації, діяльність якої впорядковується правом, повинні мати можливість передбачати правові результати своїх дій для того, щоб діяти в рамках правопорядку. Думка про можливість раптової і непередбачуваної законодавчої зміни правового становища учасників суспільних відносин на гірше здатна різко послабити активність, або і взагалі паралізувати соціальну діяльність.

Оскільки право (закон) є обов'язком держави вирішувати певні категорії справ наперед встановленим способом [3, с. 32], закону, що забороняє будь-яке діяння, не повинна надаватися зворотна сила вже з тієї при-

чини, що право регулює вольову поведінку людей, які співставляють свої вчинки з їхньою юридичною оцінкою (за що карає людину, якщо вона не знала, що цей вчинок колись буде забороненим?). З тієї ж причини повинно бути наперед відомо, яке саме (в яких межах) покарання або стягнення буде застосоване до тих, хто вчинить саме таке правопорушення. Надання зворотної сили закону, що посилює покарання або стягнення, недопустиме тому, що соціальне призначення і заборон, і санкцій (погрози за їх порушення) полягає в тому, щоб вплинути на вибір тієї чи іншої лінії поведінки (якщо б знав, що буде каратись так суворо, то не здійснив би).

Складніше обґрунтувати обов'язковість зворотної сили закону, який пом'якшує покарання або відповідальність за будь-які злочини або інші правопорушення, або усуває відповідальність за них [2, с. 54].

В житті кожної держави деякі діяння втрачають суспільну небезпечність або шкідливість у зв'язку зі зміною економічного устрою (наприклад, спекуляція – при переході до ринку), політики (створення і діяльність опозиційних політичних партій – при допущенні плюралізму), ідеології (релігійне вільнодумство – при свободі совісті). Покарання за такі діяння, здійснені до відміни відповідних заборон, виглядало б як явно безглуздий догматизм, що підриває авторитет держави.

Якщо держава пом'якшила покарання за будь-які діяння, то застосування різних покарань за однакові діяння лише на тій підставі, що одні здійснені до, а інші після пом'якшення закону, виглядало б як дріб'язкова помста держави правопорушнику не стільки за проступок, скільки за суто формальними підставами. Все це, разом узятє, спонукає до встановлення загального правила про застосування менш суворих покарань (після зміни закону) з ідеологічними посиланнями на гуманність законодавця, що зміцнює авторитет державної влади.

Авторитетність права залежить і від способів його створення. Давні законодавці посилались на волю богів, на ідеї справедливості. Правотворчість в формі санкціонування звичаїв і створення прецедентів, як правило, перетворювалась на урочисті форми правосуддя, супроводжувалась відповідними ритуалами.

Як зазначається в наукових дослідженнях, процесуальні (процедурні) норми і форми в праві взагалі відіграють значну роль. На думку окремих науковців, «легітимація через процедуру» дає можливість відділити ненасильницьке вирішення конфлікту як легітимне від насильницького, тобто правову форму від чистої влади [4, с. 106-109]. У сучасній представницькій державі гласність і складність парламентської процедури прийняття або зміни закону (декілька читань в палатах законодавчих зборів, відкладне вето глави держави) покликані не лише вдосконалювати початковий законопроект і враховувати позиції політичних партій, якщо вони існують, але й довести до загального відома виваженість і обґрунтованість прийнятого закону [5, с. 6-7].

Для авторитетності нормативно-правового акту важливо не тільки те, що (про що) в ньому сказано, але і як сказано і ким сказано.

Головним, звичайно, є зміст нормативно-правового акту – рішення будь-якої соціальної проблеми, юридичні засоби і способи регулювання пов'язаних з нею дій і відносин. Але рішення приймаються по-різному: одні – несподівано, без підготовки суспільної думки, інші – після виступу низки засобів масової інформації, соціологічних опитувань, треті – в результаті всенародного обговорення варіантів рішення або законопроектів. Нарешті, рішення може набути різних форм вираження державної волі: нормативний акт суб'єкта федерації, наказ міністерства, постановою уряду, указ, федеральний закон. Як перспектива уявляється зміна існуючої або прийняття нової конституції Конституційними Зборами.

Право авторитетне в суспільстві, якщо воно виступає надійною опорою для безпеки особи і майна, гарантією спокійної праці і побуту, загальнодоступним способом цивілізованого вирішення суперечок і конфліктів. Найбільше авторитетність права визначається станом правопорядку – реальною можливістю здійснення прав і законних інтересів членів суспільства, захистом їх від злочинних посягань, об'єктивним, законним рішенням правових суперечок в судах, а у разі необхідності – примусовим виконанням невиконаних зобов'язань, усуненням протиправних станів, відновленням порушених прав. Міцний правопорядок – це найбільш ефективна і авторитетна форма нормального функціонування суспільства, відтворення і розвитку притаманних йому відносин між людьми, їх об'єднаннями, суспільством і державою.

Міцність правопорядку, а значить, і авторитетність права залежать від здатності законодавця своєчасно враховувати нові відносини, що породжують суперечки і конфлікти, які потребують юридичного регулювання і захисту. Ці явища, набуваючи масового характеру, початково знаходять відображення в засобах масової інформації, правозастосовній (судовій і адміністративній) практиці; завдання законодавця полягає в тому, щоб достатньо оперативно втілити в нормативних актах такі моделі визнання і захисту нових відносин і способів вирішення пов'язаних з ними суперечок, які не потребують занадто швидких змін. Завдання законодавця полягає і в тому, щоб своєчасно відмінити недійсні «мертві норми», які вже не відповідають соціальним відносинам, а тому містять непотрібну інформацію, здатну стати приводом для безглузвих і безладних суперечок і конфліктів.

Стабільна, авторитетна, динамічна правова система, забезпечена відповідним їй апаратом судових та інших правоохоронних органів, – не єдина можлива, але найбільш ефективна форма впорядкування і динаміки суспільних відносин.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що авторитетність права рідко ґрунтується на масовому визнанні його цінності і поваги до нього. Ніхто не любить право в цілому – люди відчувають високу повагу до своїх прав (майже завжди вважаючи їх недостатніми), визнають вимушену необхідність виконання багатьох обов'язків, ставляться до низки заборон як до неприємної перешкоди, але побоюються порушувати їх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Матюхин А. Государство в сфере права: институциональный подход. – Алматы, 2000. – С. 440.
2. Права человека. Основные международные документы. – М., 1990. – С. 43-44, 54.
3. Дигесты Юстиниана. – М., 1984. – С. 32.
4. Хейфе Отфрид. Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права и государства. – М., 1994. – С. 106-109.
5. Мусхелишвили Н. Л., Сергеев В. М., Шрейдер Ю. А. Ценностная рефлексия и конфликты в разделенном обществе // Вопросы философии. – 1996. – № 11. – С. 6-7.